

A hazai terepkutató klasszikusok. A korrekt parasztok Átányon és társadalomtörténeti hatása

Fél Edit – Hofer Tamás: „Mi, korrekt parasztok...” *Hagyományos élet Átányon.*
Korall Kiadó, Bp. 2010. 479 old. (Korall társadalomtörténeti monográfiák 1.)

A közülünk már sajnálatosan távozott, gazdag emlékü Hofer Tamás pályája kezdetén a „saját kultúrájában kutató etnológus” (Fél Edit) munkásságához kapcsolódva, már a 20. század ötvenes éveiben is megnevezhető kutatótársi önképpel büszkélkedhetett, s az önreflexió antropológikus szemléletmódja meg a mérhető dolgok léptékeinek egzakt felmérése nem csupán megalapozták tisztos világhírét (hisz az átányi kutatás, a mértékek és léptékek szaknéprajzi feltárásának életvitelre vonatkozó komplex felmérésébe átvezető törekvése meghozta Számára ezt is), de mindemellett életút-végi összegző kötetében a szaktudomány egy részletező, ugyanakkor mindenkor saját kutatási tudáson, forrásismereti alapon nyugvó szempontrendszerét jeleníti meg, amit ekképpen csakis Ő irhatott meg. Az *Antropológia és/vagy néprajz* kötetéről (2009) itt most nem szólnék, ez ugyanis az 1960-as évektől 2006-ig megjelent tanulmányainak speciális válogatása, hét, korábban csak külföldön megjelent dolgozat magyar változatával, s köztük „új kérdések, fogalmak, módszerek bevonásának”, egy új kutatónemzedék új elvekkel és új felkészültségekkel ékes szakmába illeszkedésének átfogó rajzolata is, így többek között számos árnyalat az elsők közötti nagy átányi kutatásból. Az pedig immár régi társadalomkutatási tapasztalat jele, hogy mindahányszor, amikor az egyetemes és hazai etnológia, az empirikus szociológia, a magyar néprajz vagy a kulturális antropológia végtelen vidékein járunk, valahol ott körösz „fölköttünk”-bennünk az elődök felfogásmódja, a példamutató vagy tanító előképe s mintegy tudás-hagyatékaként a „miként kell csinálni” metodikai kényszere... Vagyis velünk jön a kultúraelmélet és a tárgyi vagy szubsztanciális

megjelenésmódok, szemléleti térhódítások múltban gyökerező, de a jelenben is kihívó megannyi változata, melyeket kutatók, körünkben való gondolkodók, talányokat fejtő értelmezők, érdekes és érdeklődő emberek pillantása hívott vagy keltett életre. Hofer életre ébresztett, másképp szólva: tekintetével, kiemelő figyelmével avatott „témává”, nemesített kérdéssé vagy talányba font tudássá olyan elméleti örökséget, mely mindig nehezen „lekezelhető”, cáfolható, „zárrójelbe tehető” példatára a kutatások históriájának, és még talán ennél is inkább kart karba öltve jár vele a kutatások rangja, ismertsége, forrásközlései, hazai vagy nemzetközi presztízse is, legtöbbször egy-egy konkrét település nevével jelezve vagy kutatási terep, időszak témakörével megszemélyesítve. A magyar néprajztudomány néhány ilyen nagy múltú, kardinális fontosságúvá erősödött témakörének egyike volt Fél Edit és Hofer Tamás átányi kutatása, melynek nemcsak mostanság jelennek meg forráskötetei, hanem a hazai társadalomtudományi kutatás több műhelye (Néprajzi Múzeum, ELTE Atelier, Corvinus Egyetem) is fontosnak ítélte a nehezen hozzáférhető művek közé sorolni azt a monográfiát, mely mintegy kötelező iskolapéldája volt és maradt ennek a diszciplínának az elmúlt fél évszázad alatt („*Mi, korrekt parasztok...*” *Hagyományos élet Átányon.* Bp. 2010).

Kevés itt a hely az összes részlethez – de hát ezért vannak a könyvek, melyeknek ötszáz oldalas mivoltában jelentőségük sem csekélyebb. Kiemelni leginkább az egészet lehetne, akkor meg már közvetlenebb maga a mű megismerése!... Az átányi kutatómunka (mely néhány résztanulmány hazai megjelenésétől függetlenül eredetileg amerikai kiadónál került a nemzetközi

A. Gergely András (1952) – politológus, kulturális antropológus, az ELTE TÁTK és a PTE DTI oktatója, szerkesztő, a Magyar Kulturális Antropológiai Társaság elnöke, Budapest, andrasgergelya@gmail.com

megmérettetés elé, *Proper Peasants. Traditional Life in a Hungarian Village* címen (Aldine Publishing Company, Chicago 1969) és rendkívül elismerő fogadtatásban részesült), ekképeni összegzésben hosszú idő óta a magyar paraszti gazdálkodás, a család, a falu és lakói, a társadalmi kapcsolatok, életutak, belső rétegződésmódok, rang és presztízs, közigazgatás és egyház, szomszédsági viszonyok szempontjából az első olyan monográfia volt, mely Erdei Ferenc vagy Szabó István agrártörténeti tónusú munkája mellett a néprajz európai (euroamerikai) irányzatát képviselte. E képviselő voltaképpen a brit szociálanropológia és a hazai néprajztudomány módszertani és szemléleti házasítását szimbolizálta, a paraszti társadalom még messze fölszámolás előtti állapotát rögzítette, mégpedig nem a távolnzeti leírás vagy folyamatára formájában, hanem a falu társadalmát történeti dimenziók között és modernizációs út kezdetén ragadta meg, elsősorban is a terepkutatás szakembereinek aspektusából. Megvolt e szemléletmódban az európai etnológia Volkskunde irányzatának, a paraszti helyzet és társadalmi függésrend magyar történetiségének, a „megmentő néprajz” leíró aprólékoságának és a jövő felé irányuló változások együttes leképezésének szintetizálását vállaló analízis is, melynek a magyar agrártörténet és a leletmentő néprajztudomány közötti vitában (a hatvanas évek elején) egyértelmű volt állásfoglalása és kihatása. Ugyanis nemcsak az utolsó kapaszkodó aprólékos leírását, társas kapcsolatok és rokonság, ünnepek és jelképek, építkezés és eszközhasználat részleteit keresték-fotózták-filmezték vagy örökítették meg adatgyűjtéssel, hanem hangot adtak a paraszti világnak, nevet adtak a gazdáknak, idézték interjúszövegeiket is. Vagyis a térképek, kataszteri leírások, munkatípusok, családmódok, eszközhasználati és lakásmódok, tanulás és hagyományátadás, ünnepek és iskolázottság, háztípusok és jószágartás, csereviszonyok és életvezetési minták szinte teljes körű feldolgozásával teremtettek összhangot az átányiak és környékiek értékrendszere, életmódja, normái, gondolatai, struktúrák és tradíciók változatai között – honosítva is, de egyúttal megteremtve is „a saját társadalmában kutató” etnológus hazai előképét, mely azóta is reflexív tárgya a néprajzi, antropológiai,

szociológiai, kommunikációs vagy történeti folklorisztikai kutatómódszertannak.

Megosztható kellene legyen itt a felelősség: vagy kijegyzetelem a kötetet, s azt a negyven-ötven oldalt, ami ebből a négyszáz oldalból számomra kisugárzó információ, a tisztelt Olvasó majd aprólékosan végigolvassa (bár az meg az én olvasói aspektusaimmal lesz telítve!), vagy pedig egy kivonat kivonatából mutatok föl néhány tónust, s ezzel invitálom az érdeklődőt a kötet kézbevitelére, ismeretére. Egyik megoldás sem könnyű. Szerencsére, a szerkesztők, Granasztói Péter és Pozsgai Péter igen alapos *Előszót* kerítettek a kötethez, s maga Hofer Tamás is egy kiadós *Bevezetést* írt a magyar kiadáshoz, melyben a mű születési körülményeivel és a(z) amerikai) címválasztás értelmezésével avatja be olvasóit. A szerkesztői előszó fontosságát hangsúlyozandó, érdemes fölfigyelni a finom (történeti, módszertani, szakmakulturális, tudományelméleti) distinkciókra, melyek a monográfia szellemiségével összhangban funkcionálnak: értékeli Fél Edit és Hofer Tamás amerikai (és világszintű) fogadtatásának olyan szempontjait is, mint a közösségtanulmány készítése, a társadalomtörténeti metszet, a foglalkozásszerkezet és társas kapcsolatháló leíró mivolta, a tradicionális paraszti létforma konzekvens jelenségeinek kelet-európai hely(zet)e, a lokális fejlődésmóddal, a néprajzi jelenkutatás vállalása (pl. az iparosítás hatásainak, az életmódváltásnak ábrázolása), a család és háztartás dinamikus változásából következő értelmezési keretek stb. A szerkesztői értékelés nemcsak a mű kiadásának részkérdéseire (fordítás, ábrák megoldása, glosszárium átvétele, bibliográfiák melléklete) tér ki részletesen, de súlyba veszi a hazai társadalomtörténeti munkák számára is régóta mértékadó opusz antropológiai jegyeit, a saját (kutatási) kultúra kelet-európai örökségének műbe vitelét is. Ez a „korrekt eljárás” szinte rímeli Fél és Hofer eredeti szándékára és a bevezetőben kifejtett szempontokra: az „igazi falusiak” Átányban, tehát a nem betelepültek, hanem őshonosak, s az önmagukra alkalmazott „korrekt parasztkok” jelzője úgy tükröződik az átányi értékrendben és identitástudatban, mint a néprajzkutatók saját társadalmunkról megfogalmazott képe (lásd ehhez *Az átányiak képe*

saját társadalmukról. 83–89.). Korrekt/tényleges parasztokról korrekt etnológia...

Talán érdemes külön is kiemelni Hofer bevezetőjéből és a szerkesztői előszóban is megfogalmazott tipológia egybecsengéséből a „beilleszkedő megfigyelés” mibenlétét, a hosszas terepmunka, árnyaltan sok időt igénylő feltárás jellegadó voltát s ebben is a „saját kulturális örökségük népi alkotóelemeinek” megjelenítését. A szerzők (és a szerkesztők is) a magyar paraszttársadalom érték- és mértékrendjének alapos bemutatását tartják kiemelendőnek (mi több: csak az 1997-ben megjelent *Arányok és mértékek a paraszti gazdálkodásban* monográfia is ugyanekkora anyag, pedig – címében is vállaltan – csupán néprajzos-adattári alapossggal megjelenített tárgyi néprajz dominál benne), ám a falumonografikus feltáró mód sugárzik az Átány-trilógia első kötetétől, melynek egésze mintegy strukturális antropológiai és (agrár) társadalomtörténeti bevezetés a két szerző még sokkal gazdagabb életművének adott korszakából.

Fél Edit és Hofer Tamás munkájából itt most még roppant sok fejezet-részt, témakört kiemelhetnék. Ám ez az, amit a kísérletező-érdeklődő olvasó megellelhet első keresés során vagy könyvtári-könyvesbolti szemrevételezés után is. Azt azonban már kevésbé, amit az összehasonlító néprajztudomány, valamint a néprajzi/antropológiai kutatáshagyomány jellegzetes eltéréseként, valamint az amerikai-nyugati és a magyar település/parasztságtudomány különbségeiről Hofer hangsúlyoz: bár a Robert Redfield nevéhez köthető amerikai társadalomkutatás megkülönbözteti a „nagy tradíció” és a „kis tradíció” közötti fordulat, szemléleti különbség és elemzési keret alkalmazásának terepét, technológiáját, értékrendjét..., saját munkájukat viszont „magyar kutatók írták egy magyar faluról”, kortárs szemléletmóddal, a néprajzi kutatást előzőleg az jellemezte, hogy „a terepmunkát saját hazájuk paraszti közösségeiben folytatják, [...] eredményeiket nagyobbrészt magyar közönségnek mutatják be. A szerzők a néprajzi kutatás *magyar iskolájához* tartoznak, amelyen a magyar társadalom és nemzeti kultúra sajátos vonásai tükröződnek.” (23.)

E jelzésértékű idézet csupán halvány és távoli körvonal, metodikai nézőpont. Ami erre

következik, na... az a néprajzi monográfia időtálló iskolapéldája! Ennek indokoltsága amúgy is jelen van a Hofer Tamás szerkesztette és bevezette *Régi falusi társadalmak. Fél Edit néprajzi tanulmányai* (Kalligram Könyvkiadó, Pozsony 2001.) kötet írásában (ezek felében Hofer társszerző is), a körkép pedig kicsit körvonalazva (Hofer szavaival) „még az ipari forradalom, a városiasodás, a szocializmus által kevésbé fölforgatott, maga hagyománya szerint élő falukat mutat be. A kötet egésze, mai szemünkkel nézve, *a régi falusi társadalomról* szól.” Nos itt, még a közös tevékenység lényegére utalva, „Fél Edit gyűjtőútjai” alcímen a terepmunkával folytatott paraszti társadalomkutatás árnyalataira világít rá: ahogyan az „etnoszociológia”, a „társadalomnéprajz”, végül a „saját kultúrájában kutató etnológus” (1982) diszciplináris sajátosságában mindvégig jelen lehetett a muzeológia, a magyar paraszti életmód térbeli-időbeli összefüggéseit, a szaktudományi viták diszciplináris és irányzatos („nemzeti iskolák”) amerikai és európai fővonalait, a hagyomány és népi kultúra fogalomváltozatait, az antropológia mai-tegnapi szemléletmódjának politikai szcénára alkalmazhatóságát, végül mindez kiegészül az egyes jelesebb kutatókra, „nagy öregekre” emlékezés válogatott gesztusait összefoglaló gyakorlati tevékenység körképével. S ebben a korszakosan közös pályáivben formálódik az is, hogy a néprajz európai modelljét követve, de az amerikai és brit szociálandropológiai vagy kulturális antropológiai irányzatai által is áthatottan dolgozhattak, kutathattak, publikáltak. A későbbi Hofer-kötetcímbe emelt néprajz *és/vagy* antropológia dichotómiája számukra nem olyan kérdés-ként merült fel (idézem), „hogy a két diszciplína közül »ki kit győz le«, és nekünk hol kell harcba szállnunk, hanem hogy miképpen találjuk meg azt a nézőpontot, ahonnan reálisan mérlegelhetjük a különböző irányzatokat, és az, hogy számunkra belőlük mi használható. A legalkalmasabb megoldás (valószínűleg) egy olyan átfogó fogalom lenne, amiben az antropológia is, a néprajz is benne van, [...] a két diszciplína között a kutatóknak természetes és szabad átjárásuk van.” (8.) S hát éppen

ez az, ami már az átányi kutatásban jelen van mint a közös tudás, a közös rész módszertani és szemléleti rugalmasság terén is megmutatkozó esélye.

Hofer „utómunkálatai” a Fél Edit-hagyatékon, egyben saját terepmunkás identitásának változásai is alaposan tükrözik a terepmunkás gyűjtő és a lokális határokon is átlátó egyetemes néprajzi-etnológiai szemléletmód eredendő értékeit, melyeket az Átány-kötet is felmutat. A szerkesztők révén is tükrözi mindez, hogy a kutató valójában azt kíváná: ne legyen tilalom „a határon átról” való tanulásban, a korszakok közötti kölcsönhatásokban, a jeles kutatók (mondjuk ahogy Jankó János Balaton-melléki parasztok, magyarok, románok, sokácok, valamint az Ob melletti osztjások,

vogulok körében végzett kutatásai vagy Honti János magyar folklórkutatásai mellett a kelta örökséget is vizsgáló érdeklődése) nemcsak elkülönítésekben fogalmazható meg, s az elődök hatását egyben és összehasonlítónak tekintve a hazai folklór/etnográfia és a messzi tájakon végzett etnológia/antropológia éppúgy alkalmas eszköz lehet. Mindezek már arra is esélyt kínálnak, hogy a klaszszikus és a kortárs gondolkodók közötti belátások ne váljanak megosztó tartalmúakká, a történeti időben se korlátozzanak, inkább a helyi létformák összhangja mögött a teljesebb létet fölfedezve a kutatók saját gondolatformáit is a teljesedés felé segítgessék.

A. Gergely András

Honosság / hontalanság?

Papp Árpád (szerk.): Honosság / Hontalanság. A bukovinai székelyek és a Délvidék/Vajdaság etnikai és társadalmi változásai a 20. században. Tanácskozás. Szabadka Városi Múzeum, 2018. 254 old.

Mind a tudományos, mind a hagyományörző és közéleti diskurzusban számos alkalommal hangzik el, hogy a bukovinai székelyek a magyar nyelvterület egyik legjobban kutatott csoportja. Fontos hozzátenni, hogy ez a kijelentés főleg émiikus szempontból állja meg a helyét: a körükben gyűjtő, történetüket összegző fontos szerzők között nagy számban találunk képzett és amatőr, bukovinai székely származásúakat (például Sántha Alajos, Sebestyén Ádám, Lőrincz Imre, Gáspár Simon Antal stb.). Továbbá, a néprajzi csoport története, néprajza sok szempontból jól dokumentált és alaposan kutatott téma, azonban több részterülete kevéssé feldolgozott. Új kutatási irányt jelent például az 1941-es áttelepülésüknek és integrációjuknak komplex (például oral historyk, levéltári források alapján történő), történeti és társadalomtörténeti feldolgozása vagy az így kialakult,

soknemzetiségű vidékeken megfigyelhető kulturális kölcsönhatások vizsgálata. Részben ebbe az irányba illeszkedik a Papp Árpád által szerkesztett *Honosság / Hontalanság. A bukovinai székelyek és a Délvidék/Vajdaság etnikai és társadalmi változásai a 20. században.* címet viselő kötet is.

Úgy tűnik, hogy a történeti, néprajzi és kulturális antropológiai kutatásokban az utóbbi időszakban, elsősorban a 2000-es évektől kezdve időről időre ismét előtérbe kerül a bukovinai székely tematika (például Foki Ibolya, Solymár Imre, Szóts Zoltán, Daniel Hrenciuc, Zsóka Béla, Forrai Ibolya, Tóth Mária Orsolya, Mayer János, Mayer István, Raffai Judit munkáiban). Ebben a sorba illeszkedik és jelen kötet fontos előzményének tekinthető Papp Árpád, a Szabadka Városi Múzeum (Gradski Muzej Subotica) munkatársának a bácskai éveket kutatástörténeti kontextusba helyező, *A zenélő kút.*